

КРИЗИ, ИНДУСТРИАЛНИ РЕВОЛЮЦИИ И ИКОНОМИЧЕСКА МЕТОДОЛОГИЯ¹

Христо Проданов²
e-mail: prodanovhristo@gmail.com

Резюме

Студията има за обект на изследване икономическата методология, а за предмет – промяната, която тя претърпява на различните етапи на технологично развитие. Целта е да бъдат разкрити причините за нея, а задачата – да бъде обоснована необходимостта от нова промяна в методологията предвид поредния технологичен етап, свързан с Четвъртата индустриална революция. Приложен е исторически подход, чрез който се прави опит да бъде разкрита историческата промяна в икономическата методология, а след това системен подход, който има за цел да разкрие каузалната зависимост между икономическите кризи, индустриалните революции и промените в икономическата реалност, водещи на всеки последващ етап до промени в методологията на икономическата наука и до нови икономически парадигми. Тези подходи определят структурата на изследването – разгледани са промените в икономическите методологии на прединдустриалния етап и през различните индустриалните революции, водещи до възникването на различни икономически методологии и теории. Изводът е, че в разгара на Четвъртата индустриална революция се наблюдават промени в икономическата реалност, които трудно могат да бъдат описани, разбрани, прогнозирани чрез съществуващите методологии и следващите от тях теории, което налага необходимостта от ново преосмисляне на икономическата методология. Студията е първи по-мащабен опит у нас тези процеси да бъдат анализирани и задава важни посоки на осмислянето им.

Ключови думи: криза, индустриална революция, икономическа методология, политическа икономия, икономикс, големи данни, алгоритми

JEL: A12, B41, O10, O32

Увод

Студията се основава на разбирането, че икономическата теория не е нещо статично и неизменно, а се развива и преминава през различни етапи. Разгледана е връзката на тези етапи с различните индустриални революции,

¹ Публикацията представя и част от научните резултати по научно-изследователски проект „Дигитален публичен сектор“ (НИД НИ-21/2020, УНСС).

² Главен асистент, доктор, катедра „Политическа икономия“, УНСС

които променят производителните сили и производствените отношения, създавайки нови отношения между държава и пазар, политика и икономика. На всеки етап протичат кризисни процеси, които изправят учените икономисти пред необходимостта да описват и обясняват нови неща, да дават предписания и препоръки за решаването на несъществуващи преди проблеми. Това поражда няколко последователни революции в икономическата наука, опиращи се на радикални промени в икономическата методология, на методологически спорове и войни, което води до появата и възхода на едни за сметка на други икономически школи и парадигми, изразяващи различни интереси и предлагащи различни решения на съществуващите проблеми.

Въпросът за различните научни революции не остава настрана от вниманието на учените през последните десетилетия. Един от първите, които го поставят, е американският философ Томас Кун в „Структурата на научните революции“ (Кун, 1996). Той въвежда понятието „парадигма“ и разглежда нормалната наука или работата по решаването на определени проблеми в рамките на една ортодоксална парадигма като правило, а научната революция или разрушаването на господстващата система от възгледи поради несъответствието с опровергаващите я данни като изключение от историята на науката, което води до възход на нова господстваща парадигма. След това проблемът за промяната в научната методология е поставен на изследване от унгарския философ на науката Имре Лакатош в публикуваната през 70-те години на XX век статия „Фалшификацията и методологията на изследователските програми“ (Lakatos, 2020). Там той прави разграничение между „зряла наука“ и „незряла наука“, развивайки идеята за „твърдото ядро“ от базисни идеи и „предпазния пояс“ от спомагателни хипотези на „научно-изследователските програми“ и обосновава тезата, че преходът от „една научно-изследователска програма“ към друга става с разрушаването на „твърдото ядро“ на предходната. Пак по това време немският философ на науката Пол Файерабенд пише „Против метода“ (Файерабенд, 1996) и заявява, че не може да бъде направен рационален избор между две конкуриращи се теории, тъй като фактите винаги се теоретически натоварени и поради това нито съществуват канони в научната теория, нито някой може да претендира за монопол над научната истина.

Въпреки задълбочените си изследвания тези автори разглеждат промяната в икономическите методологии и теории като нещо относително независимо от промяната в икономическата реалност. Основната теза на настоящата студия се състои тъкмо в това, че именно промяната в тази реалност е основна предпоставка за смяната на различните методологии и следващите от тях „научно-изследователски програми“ и „парадигми“, а основната цел е да бъдат разкрити причините за тази промяна и аргументирана необходи-

мостта от нова икономическа методология, чрез която да бъде обоснован новият етап на икономическо развитие, свързан с Четвъртата индустриална революция. Методологията тук се свързва с общи методологически принципи, които може да се различават в икономическите теории дори и в рамките на една научна парадигма, както е например при част от неокласическите теории, някои от които извеждат на преден план субективизма, други – емпиризма, а трети изготвят сложни математически и иконометрични модели. За постигането на тази цел са използвани два подхода. Първият е исторически, опитващ се да проследи промяната в икономическата методология в исторически план, а вторият е системен, чиято задача е да разкрие каузалната зависимост между икономическите кризи, даващи тласък на всяка от четирите индустриалните революции и промените в икономическата реалност, изискващи на всеки последващ етап промени в методологията на икономическата наука и нови икономически парадигми. Започва се с кризите, които са разгледани като важен импулс, подтикващ индустриалните революции, чрез които капитализмът намира нови възможности за печалба, увеличавайки производителността на труда, създавайки нови индустрии, продукти, потребности, работни места. Първата индустриална революция е стимулирана от кризата през 1770-те години, за Втората индустриална революция важна роля изиграва дългата депресия в края на XIX век, а след това тя се ускорява с кризата през 1929 – 1933 г. Третата индустриална революция е технологична посока в търсенето на изход от стагфлацията през 1970-те години, а началото на Четвъртата индустриална революция се свързва с кризата през 2007 – 2008 г. Икономическите кризи пораждат необходимост от нови обяснения на икономическите процеси, а индустриалните революции водят до системни промени в обществата и в икономическите реалности и се превръщат във фактор за нови доминиращи икономически теории, обясняващи тези реалности. Правейки това, индустриалните революции променят радикално икономическата реалност, водят до появата на нови икономически теории, стъпващи върху различни методологии. Така се преминава последователно през своеобразния методологически утилитаризъм (макар че като концепция той възниква по-късно в работите на Бентам и Мил), характерен за меркантилисткия прединдустриален етап на развитие на капитализма, през разгръщането на научната икономическа методология на класическата политическа икономия и нейните алтернативи в лицето на марксизма и на немската историческа школа по време на Първата индустриална революция, през методологическия поврат на неокласическия икономикс и кейнсианството по времето на Втората индустриална революция и алтернативните методологически концепции на институционализма и марксизма-ленинизма и накрая през методологическия бум по време на

Третата индустриална революция. Идеята е да се покаже защо е необходима промяна в икономическата методология с разгръщането на кризисните общества по време на Четвъртата индустриална революция, която да застане в основата на една нова политическа икономия на дигиталната икономика, способна да опише и обясни експоненциалните и подривни промени в икономическата реалност, да даде препоръки за канализиране и изглаждане на свързаните с нея кризи и противоречия. Зададени са общи посоки на мислене в този план и са направени определени препоръки.

Икономическата методология преди индустриалните революции

Периодът преди разгръщането на капитализма и последвалите го индустриални революции е време, когато науката за икономиката има предимно описателен характер и само при отделни автори се срещат опити за експлицитно представяне на строен методологически апарат. Именно поради липсата на адекватен методологически апарат за дефиниране на обективните закони, на които се подчинява икономическата реалност, се говори за преднаучен период в икономическата мисъл. Вниманието до голяма степен е насочено към външните проявления на действителността, а не към стремежа да бъдат открити по-големите и по-общи закономерности, стоящи зад нея. Това е така в Античността, когато икономиката и политиката съществуват като относително самостоятелни сфери. Икономиката се свежда до управлението на натуралното стопанство, а политиката до управлението на полиса и се счита за много по-висша човешка дейност. Тогава изучаването на икономическата реалност е част от по-общите философски възгледи на Ксенофонт, Платон и Аристотел, които изследват и много по-общите метафизични същности на битието, а проблемите на икономиката са подчинени на проблемите на етиката. След това през Средновековието икономиката се развива в рамките на натуралното феодално стопанство и има съответствие между икономически и политически йерархии. Именно тази икономическа реалност заляга в методологията на Тома Аквински, разглеждащ обществото като пирамида, обусловена от съсловната йерархия и божествените закони. В началните етапи на развитие на капитализма, по времето на меркантилизма или т. нар. търговски капитализъм, произведенията на повечето автори също имат описателен характер и носят нормативен елемент под формата на препоръки какво трябва да се прави, за да може количеството ценни метали, злато и сребро в страната да се увеличава. Има неексплицирани утилитаристки идеи, но все още липсва експлицитна методология, поради което и учението за икономиката не успява да се превърне в наука. През 1615 г. възниква и понятието за „политическа икономия“, когато Антоан дьо Монкретиен пише своя „Трактат по политическа икономия“ като нор-

мативна препоръка каква политика трябва да води кралят, за да увеличава богатството, а не като наука, която трябва да обясни стоящата зад емпиричните явления същност, с която са свързани закономерностите на развитието и функционирането на икономиката.

Разгръщането на капитализма, на меркантилизма, на епохата на Просвещението водят до възход на рационализма в осмислянето на икономическата реалност, извеждайки на преден план идеята за силата на разума, за вярата в неговите познавателни способности, чрез които може да се надникне отвъд видимостта. Път постепенно си пробива разбирането за естествения характер на човешките отношения, а отгук и идеята, че те могат да бъдат разбрани чрез методите на естествените науки, свързани с изучаването на природата и изследващи обективни явления. Това се проявява най-напред при философи като Томас Хобс, който прилага подходи от механиката и разглежда отношенията в обществото като сблъсък между тела. След това го срещаме при Джон Лок с идеите за естественото състояние на индивидите, несигурността на което кара хората да създадат държавата като инструмент за защита на естествените права. Сред тях на преден план в каузално отношение излиза правото на частна собственост, залегло по-късно в нормативните системи и направило възможно пазарното стопанство. В икономическата сфера тези идеи можем да открием при Уилям Пети, който се опитва да разбере „природата на нещата“ и по този начин успява да изследва външните зависимости на производството. Така поставя началото на методологически поврат в икономическото мислене, изместващ центъра на анализа от сферата на обращението, характерна за меркантилизма, към сферата на производството, характерна за класическата политическа икономия. Опити да се проникне отвъд видимото има и при физиократите, които извеждат своя научен метод от естествените науки, и по-специално от медицината, издигайки концепцията за естествения ред и следващия от нея принцип „laissez-faire, laissez-passer“, обосноваващ свободното пазарно стопанство. Но и те все още не могат да насочат погледа си към разгръщащото се манифактурно производство и поставят на преден план земеделието. Едва с окончателното формиране на капиталистическата система, с разгръщането на Първата индустриална революция и методологията на класическата политическа икономия учението за икономиката се превръща в наука, защото чрез нея за първи път става възможно да се обяснят икономическата реалност и законите, на които тя се подчинява, далеч отвъд техните видими проявления. Оказва се, че именно методологията е това, което разделя наукообразната от научната икономическа теория.

Кризата от 1772 г., Първата индустриална революция и раждането на първите значими методологии в икономическата наука

През шестдесетте години на XVIII век икономиката на Великобритания се развива възходящо и в резултат на разгръщащата се кредитна експанзия производството и търговията, особено борсовата търговия и борсовите спекулации, растат с ускорени темпове. Отпускат се заеми, но проблемът е, че тези средства не са обезпечени със съответните депозити и през 1772 г. се разгаря непозната в дотогавашната история на капитализма кредитна криза. Започват масови фалити на банки, силно задлъжнели са Източно-индийската компания, Франция, Англия. В опит да излезе от това положение Великобритания вдига данъците на американските колониалисти, което води до прочутото Бостънско чаено парти от 1773 г. и последвалата го Декларация за независимост от 1776 г. Силно задлъжняла е и Франция, която повишава данъците на френските поданици, което е важна предпоставка за избухването на Френската буржоазна революция от 1789 г.

Една от посоките, в които се търси изход от кризата, е индустриалната революция, основаваща се на първо място на въвеждането в производството на парната машина на Джеймс Уат през 1776 г. Тя се оказва откритие със синергетичен ефект, тъй като променя радикално енергийните и транспортни технологии, внедрява се в производството, сухопътния и морски транспорт, води до ускорено строителство на железопътни линии, увеличава с милиони движението на хора по планетата, стимулира търговията. Ускорено се развиват комуникационни технологии като вестника и книгата, както и националното образование, които са предпоставка за формирането на национално публично пространство и национални общности. През 1836 г. Самюел Морз патентова телеграфа, който променя комуникациите по непознат дотогава начин, позволяващ почти мигновено пренасяне на информация на големи разстояния. Макар че първоначално тази технология е много скъпа, тя има огромно значение за координацията вътре в големите колониални империи и най-вече в Британската империя, както и за разгръщането на интернационализацията. Расте значението на промишления капитал и промишлените капиталисти. Протича ускорена урбанизация. В големите градове се формира градски пролетариат, който продава своя труд срещу заплащане на пазара, а капиталът и трудът в производството започват да се разглеждат като основа на богатството. Нараства значението на производството, а това води до радикални промени в икономическата реалност, които все по-трудно могат да бъдат осмислени с меркантилистките концепции, поставящи акцент върху размяната.

Тези промени в икономическата реалност налагат нови подходи към нейното осмисляне и водят до постепенното оформяне на науката за ико-

номиката. Това обаче не може да стане без съответния методологически поврат, чрез който процесите да бъдат погледнати по един друг начин. В духа на просветителската епоха методите все повече започват да се опират на силата на разума във формулирането на логически закономерности чрез прилагането на методите на природните науки към икономическата сфера, чрез възходжане от абстрактното към конкретното и чрез анализ на непреднамерените следствия от действията на индивидите. Подобни идеи можем да срещнем при Дейвид Хюм и Хегел, който в своите пространни лекции по философия на историята формира идеите за „абсолютния дух“ и непреднамерените следствия в историята, разглеждани като „хитрост на разума“ и „ирония на историята“, показващи как хората преследват едни цели, но накрая се получава нещо съвсем различно.

През 1776 г., когато е обявена американската независимост и започва работа в производствени предприятия изобретената от техника в Университета в Глазгоу Джеймс Уат парна машина, неговият колега и приятел от същия университет Адам Смит пише своето знаменито произведение „Богатството на народите“. В него той търси отговор на въпроса какво прави едни народи бедни, а други богати и осъществява методологически поврат, позволяващ му да открие обективните икономически закономерности и да превърне учението за икономиката в наука. Политическата икономия се обособява окончателно като отделна дисциплина, а през 1805 г. Томас Малтус става първият професор по политическа икономия в колежа Хейлибъри във Великобритания. За първи път във Великобритания терминът „политическа икономия“ се използва за обозначаване на академична длъжност, което се приема за годината на нейната институционализация. Върховият си етап класическата политическа икономия достига с излязлата през 1817 г. книга на Дейвид Рикардо „Принципи на политическата икономия и данъчното облагане“.

Характерно за метода на така формираната се класическа политическа икономия е, че:

а) се опира на либералната политическа философия за естественото право на частна собственост и свободния пазар, на стремежа към богатство;

б) предмет на политическата икономия е начинът на натрупване и увеличаване на богатството на обществото и ролята на държавата в този процес. Тя е нормативна наука. Поради това Адам Смит разглежда политикономията като „дял от науката на един държавник или законодател“. Той я дефинира по следния начин: „Политическата икономия, разглеждана като клон на знанието на един държавник или законодател си поставя две различни цели:

- първо, да осигури обилен доход или средства за съществуване на народа, или да го постави в положението да си осигури сам такъв доход или средства за съществуване;

- второ, да доставя на държавата или общността доход, достатъчен за обществените служби. Тя си поставя за цел обогатяването както на народа, така и на суверена (Смит, 2006, с. 403);

в) основа на материалното богатство не са парите, както при меркантилистите, а продуктът на труда. Затова богатството се формира в производството, а негов основен източник е трудът;

г) въвежда се трудовата теория за стойността, от която следва, че в крайна сметка богатството се основава на труда;

д) политическата икономия е част от моралните науки, свързана е с общото благо, тя е нормативна наука;

е) политическата икономия стъпва върху идеите на Просвещението за силата на човешкия разум и това ѝ позволява да отиде отвъд външното проявление на икономическите явления и да открие обективните икономически закони, стоящи зад тях;

ж) икономическата система е естествена система и подобно на системите в природата има стремеж към естествено равновесие, произтичащо от егоистичния личен интерес на човека и действията, към които го тласка „невидимата ръка на пазара“. Затова политическата икономия изследва универсални и обективни закони на функциониране и развитие на икономиката, също както природните науки изследват универсалните и обективни закони, на които се подчинява функционирането на природата;

з) политическата икономия подчинява размяната, разпределението и потреблението на производството. Затова извежда на преден план образуването на стойността на продукта в производството и неговото разпределение, формиращо трите основни дохода в обществото – работна заплата, печалба и поземлена рента;

и) поради все още недостатъчното развитие на емпиричните методи за събиране на информация се опира на рационалистическата философия на Просвещението, стъпваща върху силата на човешкия разум и смятаща, че чрез него могат да бъдат открити по-общите невидими за обикновеното око закономерности, които стоят зад икономическата реалност. Във възход е научната дедукция, при която от по-общи абстрактни положения се извеждат техните конкретни проявления.

Трябва да се има предвид, че класическата политическа икономия предлага своята концепция като универсално валидна за всички общества и народи, независимо че се появява във Великобритания, където най-напред се извършва индустриалната революция и я превръща във водеща капиталистическа страна в света, която поради по-високата конкурентоспособност на своята икономика може да печели от свободния пазар. При това класическата политическа икономия описва една нова икономическа реалност, която

води до възход на буржоазията, но наред с нея съществува и все по-бързо растящата индустриална работническа класа, чувстваща се губеща от разгръщането на индустриалния капитализъм. Това предизвиква появата на две големи алтернативни концепции, стъпващи върху различна методология и опитващи се да покажат, че класическата политическа икономия обслужва интересите на Великобритания и господстващата буржоазна класа.

Първата такава икономическа теория създава Карл Маркс. Той преосмисля понятието за политическа икономия като на преден план изтиква не понятието за богатство, а понятията за собственост, капитал и техните каузални взаимовръзки с останалите сфери на обществен живот. Анализира как промените в отношенията на собственост са обвързани от своя страна с равнището на развитие на това, което той характеризира като производителни сили, стоящи в основата на определени производствени отношения и чрез тях на цялостната структура на обществото. Политическата икономия изследва явления, които дават ключа към обяснение на всички процеси в обществения живот. Маркс се опитва да направи революция в политическата икономия като въвежда понятието за класа като обвързващо между икономическата и политическата сфера, наблягайки че държавата провежда определена икономическа политика чрез интересите на съответни социално-икономически групи и те също трябва да станат част от научното изследване. Той следва идеите на класическата политическа икономия на Адам Смит, разглеждаща стоките като овеществен труд. Акцентира, че в зависимост от това кой какво притежава в процеса на производство – труда или собствеността върху средствата за производство – се определя наличието на две основни обществени групи в капиталистическото общество – работници и капиталисти, които са в антагонистични отношения една спрямо друга и този антагонизъм съдържа потенциал за социална революция. Тези особености и нови открития в теорията на Маркс се дължат на особеностите на диалектико-материалистическия подход и на неговия исторически материализъм, позволяващи му да вникне в миналите, настоящия и бъдещите етапи на развитие на икономиката.

Важна характеристика на методологията на Маркс е свързана с неговата идея за възхождане от абстрактното към конкретното. Това означава мислено разчленяване на цялото на отделните му части и откриването на най-елементарната негова част, която е определяща за всички останали. Разменяйки най-различни неща, ние откриваме нещо общо между тях – това е стойността. След като е дефинирана стойността на стоката като изходен пункт след това се търси какво стои зад нея и се стига до извода, че това е трудът в неговата абстрактна форма, прилаган в обществено-необходимото работно време за производството на стоката. След това се стига до парите,

чрез които стойността се измерва и накрая до капитала, чиято стойност има способността да самонараства в резултат на принадлежната стойност, разглеждана като незаплатен чужд труд.

Второто голямо хетеродоксално направление през този период, което отразява реалностите на Първата индустриална революция и се превръща в своеобразен модел на догонващо развитие, обясняващ, че класическата политическа икономия обслужва на първо място интересите на Великобритания, е това на Немската историческа школа. С нея се поставя началото на антиуниверсалистки версии на икономическата наука, при които тя се съобразява на първо място с конкретни исторически и културни реалности, а не гледа на икономиката и човека като неизменни дадености (Проданов, 2017, с. 6). Затова Немската историческа школа свързва политическата икономия не с идеята за богатството, а за нацията. Густав Шмолер (1838 – 1917) дава свое ново определение на предмета на политическата икономия: „Политическата икономия е наука, която описва народно-стопанските явления, определя ги и обяснява във връзка с техните причини, доколкото те могат да бъдат разбрани като единно цяло, при това, разбира се, се предполага, че преди всичко ще бъде определено понятието народно стопанство. При това главен елемент, конституиращ народното стопанство за него е нацията, свързана с общи чувства и идеи, нрави и правов порядък, имаща единно стопанско устройство, постоянно общуване и развита система на размяна“ (Олейников, 2010, с. 212). Затова Немската историческа школа посочва необходимостта от протекционизъм и защита на вътрешната индустрия от външна конкуренция, докато тя не стане достатъчно мощна, за да бъде по-силна от конкурентите си на международните пазари.

Втората индустриална революция и два етапа в развитието на икономическата методология

Развитието на методологията на мейнстрийм икономическата наука през Втората индустриална революция преминава през два големи етапа и са необходими две големи икономически кризи, за да бъде осъществен преходът от класическата политическа икономия, през неокласическия микроикономикс до кейнсианския макроикономикс и изнамерена адекватната обяснителна матрица на новия етап на технологично развитие. Промяната в производствените технологии и новите начини за организация на производството променят отношенията, в които влизат хората в рамките на възпроизводствения цикъл на производство, размяна, разпределение и потребление. Променят се и отношенията между труда и капитала, държавата и пазара, икономиката и политиката и възниква потребност от ново икономическо мислене, адекватно на новите реалности.

Дългата депресия (1873 – 1896), началото на Втората индустриална революция и появата на неокласическата методология

Първият етап, бележещ прехода към ново осмисляне на икономическата реалност, е свързан с „дългата депресия“, започнала през 1873 г. и продължила чак до 1896 г. Тя засяга особено силно Европа и САЩ, които след Гражданската война се намират на етап на интензивен икономически растеж. Продължава 65 месеца и е по-дълга от депресията през 1929 – 1933 г., продължила 43 месеца. Началото ѝ е поставено на Виенската фондова борса през април 1873 г., когато се стига до най-високата точка на инвестиционен бум в Централна Европа и избухват паника и страх от икономически балон, което води след два дни до закриване на борсата. Няколко месеца по-късно финансовата паника стига до Америка и предизвиква закриването за десет дни и на Ню-Йоркската фондова борса. След това на Виенската фондова борса започва повторна паника и кризата се разпространява и в останалата част на Европа. Редица правителства се отказват от златния стандарт, за да намалят паричните загуби. Падат темповете на икономически растеж. В страни, които са зависими от големите сили, започват фалити. Фалира например през 1875 г. Османската империя, което е и един от множеството фактори, създаващи предпоставки за освобождението на България. След това в 1893 г. фалира и Гърция, а върху страната е наложен международен финансов контрол от нейните кредитори. Дългата криза води до засилващ се протекционизъм.

Важна посока на търсене на изход от кризата са технологиите на Втората индустриална революция, които повишават производителността на труда и създават нови продукти и услуги, даващи възможност отново за успешно икономическо развитие. Появяват се първите нейни открития, но това става бавно и тяхното отражение върху икономическата реалност се проявява постепенно. Необходимо е време да се оформят контурите, определящи облика на политикономическия механизъм, стоящ в основата на управлението на икономиките през този период. През 1880 г. Томас Едисон патентова електрическата лампа и през периода 1910 – 1920 г. електричеството започва радикално да променя бита на урбанизирания човек като постепенно се превръща в основен енергоизточник. През 1876 г. Александър Бел патентова телефона, а през 1895 г. Гуелимо Маркони и Александър Попов независимо един от друг създават радиото. Ускорено се изграждат градски водопроводи. През 1896 г. Хенри Форд създава своя първи автомобил, а през 1913 г. въвежда конвейера, който се превръща в основен символ на масовото производство, характеризиращо времето на Втората индустриална революция и залягащо по-късно в политикономическия механизъм, характеризиращ

процесите на регулация през този период. През 1903 г. Братя Райт качват двигателя с вътрешно горене на апарат по-тежък от въздуха и осъществяват първия полет със самолет. Появяват се първите кинокадри. Във възход са монополите и се разгръща т. нар. монополистичен капитализъм. Протича ускорен процес на диференциация на дейности, което води и до диференциация в научното познание и до появата на нови дисциплини, които преди това са част от по-общото философско знание, а това от своя страна е една от причините за отделянето на политическата от икономическата наука като отделни дисциплини. Умножават се и се подобряват техниките за събиране на информация, което води до възход на методологията на позитивизма, изтикващ постепенно рационалистическите методологии встрани.

Кризисните процеси в световната икономика и промените в икономическата реалност провокират криза и на доминиращата дотогава класическа политическа икономия и налагат необходимостта от ново осмисляне на случващото се. Във възход са субективната школа в икономикса и различните позитивистко-емпирични направления, което води до „спора за метода“ в икономическата наука между ръководителя на Австрийската школа Карл Менгер и лидера на Новата немска историческа школа Густав Шмолер. В разгара на кризата през 1875 г. Хенри Маклеод предлага понятието за „икономикс“ като наука, която изследва законите, управляващи размяната. Привърженик на новото понятие е и Уилям Джевънс, според когото икономическата наука трябва да бъде математизирана. Смята се, че математическият апарат може да превърне икономическата наука в точна и универсална наука, което води до възход на икономическия позитивизъм. Понятието за икономикс започва да навлиза активно в оборот с „Икономикс на индустрията“ (1879) и „Принципи на икономикса“ (1890) от Алфред Маршал и до 1920 г. успява окончателно да се наложи.

В крайна сметка икономическата методология претърпява съществени промени в няколко основни посоки:

а) стесняване обхвата на обекта и предмета на научното икономическо изследване. Политическите, социалните, институционалните, етичните, историческите фактори на икономическата действителност, които интересуват политическата икономия, са изтикани встрани и стават обект на изследване на политологията, социологията, етиката. Доколкото се интерпретират, тези фактори се разглеждат по-скоро като външна среда, а не като детерминанти на икономическия процес;

б) възход на позитивистката методология, свързана с разбирането за „свободното от ценности знание“ и с това, че може да се създаде една единствена вярна икономическа наука по модела на изграждане на природните и техническите науки от рода на физиката, химията, биологията, астроно-

мията, математиката, инженерните науки, която да бъде валидна за всички общества и времена. Именно защото стремежът е икономическата наука да се изгражда по модела на природните и технически науки, има претенции тя да бъде неутрална спрямо интереси, исторически промени и ценности, които присъстват в класическата политическа икономия. Смята се, че изграждането на икономическата наука като общовалидно знание може да стане чрез активното прилагане в нея на математическа теория и модели, на статистически изследвания за анализ на икономически данни;

в) технизация, специализация, математизация и обособяване на икономическия език и модели от всекидневния език, което води до промени в категориалния апарат на икономическата наука. На преден план излизат понятията за нужда, полезност, благо, пределна полезност, ценност. В икономиката се закрепват равновесните модели, икономическият избор и пазарната рационалност. Променят се законите, логическите системи и основните принципи, на които се подчинява икономическата наука;

г) смята се, че икономическата наука може да се превърне в технологически полезно знание, което да стои в основата на съответни общовалидни икономически политики;

д) методологически индивидуализъм, намиращ израз в изучаването на поведението и взаимодействията на икономическите агенти, в анализ на логиката на рационалния избор, който прави отделният индивид в условията на неограничени потребности и ограничени възможности за тяхното задоволяване;

е) акцентът се измества от производството към потреблението на стоки, което поражда въпроса как отделният индивид прави своя избор на пазара, а от тук се стига до замяна на класическата трудова теория за стойността със субективна теория за ценността и до възход на икономическия субективизъм.

По този начин в предмет на икономикса се превръща поведението на стопанските субекти, определяно от неограничените потребности и ограничените възможности за удовлетворяване на тези потребности. За разлика от него политическата икономия преди това изхожда от предпоставката, че за да бъдат удовлетворени хората с техните потребности, те трябва да се занимават с производство на необходимите блага, встъпвайки в съответни отношения едни с други – отношения по повод производството на необходимите блага. Съвкупността от отношения по повод производството, разпределението, размяната и потреблението съставят предмета на политическата икономия.

Голямата депресия (1929 – 1933), ускоряването на Втората индустриална революция и методологията на кейнсианския макроикономикс

В края на XIX и началото на XX век субективният икономикс се развива чрез неговата позитивистка методология като инструмент за анализ и разбиране на икономическата реалност, но не и като нормативна наука, която дава предписания каква икономическа политика трябва да провежда държавата. Това се променя с настъпването на втория етап в развитието на икономическата наука, проявил се като реакция на „голямата депресия“ между 1929 г. и 1933 г. Тя започва с краха на Уолстрийт от 1929 г., известен като Черният четвъртък. След огромен спекулативен ръст в края на 1920-те, отчасти базиран на нови индустрии като радиото и производството на автомобили, акциите на 24-ти октомври 1929 г. падат с 13%. Независимо от опитите на борсовите власти да стабилизират пазара, следващия вторник – 29 октомври – акциите падат с още 11%. В момента, когато пазарът достига дъното си през 1932 г., стойността на акциите е паднала с 90%. Ефектът на доминото удря банковия сектор, кредитирането, предприятията, което довежда до фалити, безработица, намаляване на покупателната способност, свръхпроизводство, падане на цените на продуктите. В САЩ кризата увеличава значително нивото на безработицата, тръгвайки от 3% през 1929 г., за да стигне до 25% през 1932 г. Свободното движение на стоки и капитали прехвърля кризата отвъд океана по целия свят. Ефектът върху реалната икономика е опустошителен. До 1932 г. американската икономика спада наполовина, една трета от работната сила остава без работа. Финансовата система на САЩ също изпада в криза, като през март 1933 г. цялата банкова система изключва. Тогава президент става Франклин Рузвелт и обявява Новият курс. Значително се засилва ролята на държавата в икономиката. Появяват се нови статистически данни и индикатори, какъвто е БВП, което позволява изследването на икономиката на макроравнище.

Кризата и Новият курс на Рузвелт водят до ускоряване и окончателно очертаване на контурите на Втората индустриална революция с нейните тежка производствена база, масови производствени и социални структури. При нея в основно конкурентно предимство се превръща икономията от мащаба, при която печели онзи, който може да произведе по-голямо количество еднотипни стоки, намалявайки цената на всяка следваща единица произведен продукт, а това води до нови характеристики в икономическата действителност, които налагат изследването на съвкупни величини. Възниква необходимостта от нова икономическа парадигма, която да измери адекватните механизми за регулация на новия технологичен етап. Тя се появява през

1936 г., когато Джон Мейнард Кейнс пише своята знаменита „Обща теория на заетостта, лихвата и парите“, правейки методологически обрат в доминиращото дотогава икономическо мислене:

а) Кейнс остро критикува „закона на Сей“, постановяващ автоматичното равновесие между производство и потребление, заявявайки, че икономическите кризи са присъщи на пазарната система, а не отклонение от един по принцип хармоничен механизъм, както и че те са силно корелирани с равнището на потребление. Оттук следва и необходимостта от активна намеса на „дългата ръка на държавата“ върху пазара, която трябва да регулира цикличните кризи и колебания, в които изпада икономиката, да стимулира т. нар. „съвкупно търсене“ в двата му компонента – лично и производствено потребление.

б) Масовите пирамидални производствени и социални структури налагат необходимостта от прилагането на макроподход и Кейнс се превръща в създател на науката, изследваща макроикономиката и макроикономическите величини, което води до въвеждане на нови категории в икономическата наука – съвкупно търсене, съвкупни спестявания, съвкупни инвестиции, национален доход и др.

в) Кейнс разглежда икономическата наука като нормативна и морална наука, имаща работа и с ценностни съждения. Именно действието в името на определени ценности, отнасящи се до благополучието на хората, е важно оправдание за рязката активизация на ролята на правителствата. Макроикономиксът при него има за реален предмет политико-икономическа система, в която политиката и икономиката са силно взаимосвързани. Разделението между микро- и макроикономикс в редица отношения фиксира разделението между частен и публичен интерес, частно и публично благо, които по-късно се съчетават в голям синтез (Канке, 2010, с. 225-231).

г) Кейнс превръща потреблението от аналитичен инструмент в нормативен елемент и дава съответните нормативни предписания как съвкупното потребление може да бъде увеличено – чрез осигуряване на работни места и по-високи доходи за лично потребление; чрез осигуряване на фискални и монетарни стимули за държавните и частните инвестиции; повишаване на данъците върху високите доходи, за да могат те да бъдат разпределяни така, че да бъде гарантирано потреблението на нарастващото производство и снета остротата на социалните напрежения; възход на рекламата, която трябва да стимулира хората да потребяват.

д) Разгръщането на позитивизма с подобряването на методите за събиране на данни за икономиката извежда напред въпроса за верификацията, за емпиричното и логическо потвърждаване на теорията. Затова Кейнс настоя-

ва за проверка с фактически данни на всяко теоретично положение. Според него постулатите на класическата теория представляват само частен случай на възможните състояния на равновесие, който се отклонява съществено от реалната практика и може да има опасни за обществото следствия. Смята разрыва между теория и практика в неокласическата теория за нещо обичайно и настоява теоретичните представи да бъдат обвързани с реалността.

е) Кейнс отделя особено внимание на такова явление като неопределеността и риска в икономиката, които възпрепятстват и рационалното вземане на решения. За първи път в историята на икономическата теория трябва да се вземат предвид представите за неизвестното бъдеще, възникващи в човешкото въображение. Лишените от изчерпателна информация субекти нямат възможност да пресметнат точно резултатите от своите действия и трябва да живеят с неопределеността. Доколкото неопределеността винаги налага отпечатък върху приеманите инвестиционни решения, предприемачите могат само в незначителна степен да изхождат от точни сметки – мнозинството от инвестиционните решения се приемат не от рационални съображения, а под влияние на настроения, на спонтанно възникваща решимост да се действа, под влиянието на чисто психологически фактори.

ж) Кейнс разглежда психологическите фактори, които оказват влияние върху съвкупното търсене. Създава своя концепция за масовото потребителско поведение, свързана с това, което той нарича „основен психологически закон“, разкриващ различни психологически характеристики, намаляващи и увеличаващи склонността към потребление.

През четиридесетте години на ХХ век кейнсианството става част от т. нар. „велик неокласически синтез“ между кейнсианския макроикономикс и неокласическия микроикономикс, чийто основен застъпник е Пол Самюелсън. Той се крепи върху изграждането на триетажна постройка, състояща се от неокласически микроикономикс и кейнсиански макроикономикс, върху които се изграждат съответните икономически политики. Връзката между микроикономикса и макроикономикса е едва забележима, смята се, че макроикономиката няма микрооснования, тя се анализира на равнището на съвкупности и не може да бъде изведена от поведението на отделните икономически агенти. При това трябва да се има предвид, че преди това самият Кейнс не посяга на „твърдото ядро“ на неокласиката и не отрича, че цените се определят от пределните разходи, запазвайки така приоритета на пределния анализ.

Наред с неокласическия икономикс и кейнсианството, разгръщането на Втората индустриална революция води до появата на две големи алтернативни икономически учения. Първото от тях е свързано с марксизма-ленинизма, който използва методологията на марксистката политическа иконо-

мия, но търси нейното приложение не в най-развитите държави, а в страни, които изостават в своето развитие и тепърва трябва да прилагат достиженията на Втората индустриална революция. Те са се оказали „слабото звено“ в световната система, в тях избухва революция и трябва да се опитват да изградят едно некапиталистическо общество чрез догонващо развитие, обобществяване на собствеността и планиране. Управленската система на икономиката и обществата в Източна Европа и Съветския съюз се опира на масовите пирамидални структури, характеризиращи фордистката организация на производството и управленските системи, типични за Втората индустриална революция с нейните тежка индустриална база, масови икономически, социални и политически структури. Капиталистическият пазар е заместен с държавното планиране и ускорена индустриализация и урбанизация на доминиращо аграрни преди това общества. Ленин, както е известно, вижда бъдещето чрез основната технология на Втората индустриална революция – като „електрификация плюс съветска власт“, тъй като в основен символ на прогреса по времето на Втората индустриална революция се превръща именно електричеството.

Другото голямо алтернативно учение, разгръщащо се през този период е свързано с американския институционализъм, извеждащ на преден план ролята на институтите в условията на ускорени социално-икономически промени и подчиняват човешкото поведение на тези институти. Тези институти при него са разбирани по най-различен начин както формално – като учреждения, армия, полиция и други държавни структури, така и неформално – като различни инстинкти, обичаи, нрави, привички. За разлика от класическата политическа икономия и неокласическия икономикс, които търсят мотивите на човешкото поведение в икономическата сфера в егоизма, за институционалистите в основата на това поведение стоят съответните институти. Така се формира едно холистично направление, прилагащо социал-дарвинистки подход в изследването на еволюцията и трансформацията на социалните системи – естествения подбор, борбата за оцеляване между институтите в условията на социална промяна, извеждайки на преден план прагматизма и емпиризма в доказването на направените изводи.

Кризата на кейнсианската икономическа регулация, Третата индустриална революция и новият бум в икономическата методология

В началото на седемдесетте години на XX век избухва нова многопластова икономическа криза и започва нов етап в развитието на световната икономика. Възможностите за осигуряване на стабилен икономически рас-

теж чрез кейнсианското регулиране на икономиката в рамките на националната държава са изчерпани и капиталът все по-бързо започва да се глобализира. Разгръщат се процеси на икономическа стагнация, а напompването на все повече пари в икономиката поражда сериозни инфлационни процеси. Те допълнително са подхранвани от двете петролни кризи – през 1973 и 1978 г. Първата от тях избухва през 1973 г. когато страните от ОПЕК налагат петролно ембарго спрямо САЩ и други страни за това, че подкрепят Израел в израело-арабския конфликт и цените на петрола скачат четири пъти. През същата година се срутват борсовите пазари на Уолстрийт и Лондон. Няколко години преди това, през 1971 г. Ричард Никсън обявява плаващ курс на долара и това води по същество до срутване на Бретънуудската система на златно-доларов стандарт и замяната ѝ със система на плаващ валутен курс, което създава условия за нарастваща финансиализация. Държавата остава локална, а капиталът все повече се глобализира и предизвиква подчиняване на държавата на императивите на глобалния пазар и ограничаване на инструментите за икономическа регулация. В тази ситуация кейнсианските рецепти стават неприложими. Отношенията между труда и капитала, между държавата и пазара се променят ускорено.

Както преди, така и сега една от посоките на търсене на изход от кризата е в ускоряване на технологичните промени, което води до Трета индустриална революция, опираща се на конвергенцията между компютри и комуникации, опосредствана от компютърния чип, електрониката, новите материали, информационно-комуникационните технологии, интернет. Те стават предпоставка за нова промяна в отношенията между държава и пазар, поставяща началото на неолибералния глобализиран капитализъм. Именно те правят възможно отново излизането бързо и в ограмни мащаби на капитала извън рамките на държавите, разгръщането на глобализацията, променяйки икономическата реалност и създавайки нови противоречия в нея. Във възход са политиките на Рейгън, Тачър, неолибералния консенсус, водещи до либерализация, приватизация, дерегулация на все повече процеси и сфери. Обществата и светът все повече се усложняват и изискват нови модели за осмисляне на ставащото.

Всичко това поражда методологически бум, опитващ се да осмисли променената икономическа реалност. Той води до разширяване на обхвата на неокласическия икономикс и появата на растящо количество междудисциплинарни синтези, обосноваващи този етап на икономическо развитие. Голяма част от тях се интегрират около неокласическия икономикс и във висока степен разширяват неговия обхват, който преди това е относително стеснен до рационалните избори, които правят

икономическите агенти в стремежа си да задоволят своите егоистични потребности при ограничени възможности за това.

Първо, възниква новият класически макроикономикс, заемащ мястото на някогашния „велик неокласически синтез“ и преодоляващ липсата на връзка между макро- и микроикономикса. Той построява макроикономическия модел на методологическата основа на микроикономикса и закрепва в него рационалните субекти и равновесните модели. Областта на макроикономическия анализ се подчинява на неокласическия подход, от който той преди това при кейнсианството е бил относително независим. Неокласическата вълна по същество преодолява вътрешните противоречия между предходния кейнсиански микро- и макроикономикс, подчинявайки макроикономикса на методологическата визия на микроикономикса, изхвърляйки от него идеята за намеса на държавата, съдържаща се в кейнсианството. Така макроикономическата политика е подчинена на микроикономическите представи за рационалните субекти, които вземат най-изгодните за тях решения. Това става основа за възхода на т. нар. неолиберална вълна в икономическата политика, гледаща критично на ролята на държавата в икономиката.

Второ, осъществява се синтез на неокласически и неолиберални модели, в резултат на което нормативно се утвърждават свободата на пазара, вредата от държавната намеса в икономиката, водещата роля на парите и отгук на монетарната политика като инструмент за регулиране на икономиката и равнището на инфлацията. Посоката, в която се развива икономическата наука през този период, може да се види в Нобеловите награди за икономика. През 1974 г. Фридрих Фон Хайек получава Нобелова награда за тезите си за „спонтанния ред“, на който се подчинява пазарът, разглеждан като информационен механизъм, способен най-плътно и ефективно да предава разсеяната между множество индивиди информация и разглеждащ на тази основа намесата на държавата в пазара като „път към робството“. Две години по-късно, през 1976 г., Нобелова награда получава представителят на Чикагската монетарна школа Милтън Фридман, който отхвърля намесата на държавата в икономиката, обосновавайки мащабни програми по либерализация, приватизация, дерегулация, залегнали по-късно в т. нар. Вашингтонски консенсус. Монетаристите твърдят, че икономическите цикли, през които минава икономическият живот, са резултат от промени в количеството пари в икономическата система и дават алтернативно обяснение на „великата депресия“ от 1929 – 1933 г., свързвайки я с грешки в монетарната политика и държавната намеса в икономиката. Независимо че техните идеи са различни от тези на неокласическия син-

тез, в общи линии те са в същото русло, опират се на подобни методологически предпоставки:

а) икономиката се вижда като механична система, чийто резултат е общото равновесие;

б) основна единица на икономическия анализ е индивидът, не групата;

в) доминира дедуктивният подход на изграждане на теорията, основан върху сравнително ограничени наблюдения, а вътрешната консистентност е по-важна от външните доказателства за теорията (Wunder, 2010).

Този стил на мислене се превръща в доминиращ от 70-те години на ХХ век с неолибералната идеологическа вълна, надигнала се най-напред в САЩ и Великобритания, а след това и в други страни, изразяваща разочарование от предходната активна роля на социалната държава, нагласите, че „държавата е лош стопанин“, че ние се нуждаем от „малко правителство“. Популярни в този контекст стават теориите за постиндустриалното общество, обосноваващи масирания износ на индустриални производства от центъра към периферията на световната система, така че в центъра да се развият постиндустриалните, а в периферията индустриалните технологии, което дава мощен стимул за либерализацията на глобалните пазари.

Трето, появяват се новата класическа политикономия и неокласическата политикономия, които се опитват да изследват останалите области на познанието с методологията на икономикса и разглеждат неговия метод като универсален за всички социални науки. Терминът „ПИ“ предполага, че икономиксът и политическите науки са свързани и следователно могат да бъдат изучавани с аналогични методи. Възприемат се характеристиките за икономикса методологически индивидуализъм и „икономически човек“, които се проектират върху концепцията за политиката като обмен и теорията за общественния избор. Прилага се голяма част от неговия инструментариум за изучаване на политическите процеси и институти в съчетание с чисто прагматичното изследване на законодателните органи, формирането на правителствата, решенията на гласоподавателите, наличието на бюрокрация. Традиционните понятия на икономикса се превеждат на политически език – говори се за максимизиращо поведение на политическите субекти, за пазарно равновесие на политическите пазари, за устойчивост на вкусовете и предпочитанията, за съотношение между пределните печалби и разходи. Така тенденцията към пренасяне на методи и подходи от една наука в друга, характеризираща съвременното научно познание, има проявление в преноса на подхода на икономикса в други области и на първо място в политическите науки и социологията. По този начин моделите за рационалните индивиди, преследващи егоис-

тично своите интереси и стремящи се да задоволят своите потребности започват да се прилагат към политическите науки и социологията. Примери за такива синтези можем да открием в равновесието на Джон Наш, стъпващо върху теорията на игрите и позволяващо по този начин да се изследват както политически, така и икономически феномени, в концепциите за общественния избор и политиката като обмен на Джеймс Бюканън, разглеждащи взаимодействието между политическите субекти като размяна на определени политически субстанции или полезности. От такъв характер е и „Теорията на справедливостта“ (1971) на Джон Роулс, според която рационално мислещите и преследващи своите егоистични интереси индивиди в условия на неяснота и неопределеност, ще изберат такава обществено-икономическа уредба, която ще бъде най-справедлива, поради това, че няма да накърнява интереса на никого.

Четвърто, възниква неоинституционализмът, който започва да интегрира подходи от неокласиката и да не се различава от нея по редица ключови методологически позиции. Неоинституционализмът възприема идеите за рационалното поведение и максимизацията на полезността, както и доминиращото начало на неокласическата икономическа теория – методологическия индивидуализъм. Хората, в зависимост от своите интереси, структурират взаимодействията си в различните сфери, формират правни норми, правила на поведение и съответни организации – социално икономически институти. Индивидите са първични, институтите са вторични. Самите институти са създавани от хората в зависимост от техните интереси и рамки на поведение, които структурират политическите, икономическите и социални взаимодействия (Чекмарев, 2009, с. 6-7). От тази гледна точка икономическите субекти са заинтересовани от наличието на правни норми в икономическата сфера, тъй като те създават правила за нейното функциониране, сигурност, отговорност, благоприятни условия за използването на различни видове ресурси. Нормалното функциониране на пазара се нуждае от съответните правни норми. Така правните институти не са просто приложение на някаква абстрактна справедливост, отделена и противопоставена на пазарната ефективност, а са създадени от хората, именно за да осигурят ефективността на функционирането на икономиката.

Разгръщането на глобализационните тенденции, възходът на информационните технологии и комуникацията, появата на нови форми на капитал, нарастващата роля на парите и финансиализацията усложняват обществата и водят до възникването на нови синтези, чрез които да бъде осмислена икономическата реалност. В мейнстрийма навлизат активно идеите за ограничената рационалност, институциите, еволюцията, различните правила.

Неокласическата теория приема множество различни версии и се оказва удивително способна на адаптация. С модификация на нейните предпоставки в нея са включени анализът на рисковите ситуации, на непазарното поведение, теорията за игрите, хипотезата за рационалните очаквания, вероятностната икономическа теория, неокейнсианството и посткейнсианството, поведенческият икономикс, теорията за икономическото въображение. Появяват се различни синтези на хетеродоксални школи и мейнстрийма. Икономическата наука става все по-флуидна дисциплина. Методите и технологиите за анализ непрекъснато се променят (Voettke, 2010). Така предметното поле на икономикса се разширява към области, които преди това не са били обект на анализ и в същото време той се превръща в доминиращата версия на икономическа наука, претендираща да дава истинното научно познание. Кризисните процеси от 2008 г. обаче изправят неокласическия икономикс и неолиберализма пред нови предизвикателства и довеждат до нарастваща теоретична и морална критика към тях.

Хегемонията на неокласическия икономикс и неолиберализма по време на Третата индустриална революция дълго време изглеждат безалтернативни, но на Изток се разгръща моделът на икономическо развитие на социализма с китайски характеристики. Няколко са посоките на политикономическа промяна, характерни за този модел.

Първо. Подобно на историческата школа в Германия се изхожда от предпоставката, че Китай притежава свой специфичен цивилизационен модел на развитие, включително и на икономика, който не може механично да бъде пренасян другаде или взет от другаде. Той съответства на китайските традиции и икономически възможности на страната с най-голямо количество работна сила в света, която е водещо негово конкурентно предимство.

Второ. Възприема се стратегия за дългосрочно движение по пътя на социализма и планово стоково стопанство, основано върху закона за стойността. На основаното върху пазарната стокова размяна стопанство се гледа като на неизбежен етап на развитие на обществото и модернизация на икономиката. Плановите започват да се променят и да стават по-малко директивно задаващи определени количествени показатели, свързани с физически обем на производството, а придобиват стратегически и индикативен характер, свързан с макрорегулиране на икономиката.

Трето. Запазва се централизираната политическа система и дългосрочната стратегия на движение отвъд капитализма. Китай съхранява силен суверенитет във финансовата сфера, стратегическите сектори на икономиката, дигиталната сфера. В същото време се разгръща своеобразен конвергентен модел на развитие, който има две основни измерения:

а) Китайската икономика се обвързва тясно с икономиката на най-развитата страна в света САЩ, привличайки огромно количество външни инвестиции и технологии, рязко ускоряващи развитието на страната. Държавата централизирано създава механизми за ускорено прехвърляне на чужди технологии в китайски производители, създава съответния човешки капитал, което се превръща в осовополагащ фактор за успешно развитие.

б) Осъществява се съчетаване на държавна и частна собственост. Държавата запазва собствеността върху инфраструктурата и стратегическите отрасли, докато останалите сфери се развиват от частния капитал. В селското стопанство държавата запазва собствеността върху земята, но я дава под дългосрочна рента и много активно стимулира създаването на кооперативи. Така с процеса на реформи китайската икономическа система се развива като смесена икономика, в която на пазарна основа взаимодействат държавни, колективни и частни предприятия, съчетаващи множество различни форми на собственост.

Четвърто. Развитието на икономиката е свързано с общата концепция на марксизма, но не се основава върху готов модел, а върху емпиричните вътрешни и международни реалности. Емпиричното и експериментално потвърждаване на определени форми на организация, собственост, управление в една или друга конкретна сфера е основа на развитието. След като някое нововъведение в организацията, собствеността, технологиите, управлението на икономиката е експериментално апробирано, се правят обобщения на позитивните и негативните му следствия. На тази основа се формулират изводи и икономически принципи, които трябва да се отчитат от държавата при решаването на социално-икономическите проблеми. Отговорът на въпроса „Може ли да се даде готов отговор какво представлява „социализмът с китайска специфика“ е отрицателен. Не толкова предварителната теория, а емпиричното използване на определени елементи на чуждия опит чрез „проба и грешка“ е изведено на преден план. Приема се, че опирайки се на съответната теория, постепенно в хода на практиката ще се обогатяват знанията за това какво представлява той. Не става дума за завършена теория, а за теория, която се развива и променя в резултат от развитието и промяната на опита, експериментите, практиката. В центъра на това виждане за начина на развитие на икономическото мислене и на икономическата политика стои разбирането за практиката като критерий на истината, а не изпълняването на чужди рецепти и механичното пренасяне на чужди модели.

Този модел на политикономическо развитие се оказва особено успешен. Той води до такъв ускорен ръст на китайската икономика, че тя започва да

се нарича „работилница на света“, каквато е била Великобритания през XIX век, ставайки най-големият износител и вносител на стоки в света. Когато през 1978 г. започва китайската реформа, БВП на страната е 149,5 млрд. дол. Четиридесет години по-късно – през 2018 г., той е 13,89 трлн. дол., т.е. увеличил се е над 90 пъти – скорост, с която не е растяла нито една от икономиките на държавите от капиталистическия център, включително и на последователните световни икономически и политически хегемони в различни периоди – Холандия, Великобритания, САЩ. Над 800 милиона души в Китай са излезли от бедността, което е близо три четвърти от хората, излезли от бедност през последните 40 години (The World Bank, 2022).

През 2016 г. Китай надмина САЩ по БВП по паритет на покупателна способност, а прогнозите са, че до 2028 г. той може да се превърне в първата икономика и по БВП по номинална стойност (World Economic Forum, 2021). Това води до радикална промяна в геоикономиката и геополитиката, измествайки за първи път от началото на развитието на капитализма центъра на световната икономика и политика към Азия.

Кризисните общества на Четвъртата индустриална революция и новата методологическа парадигма

Изчерпването на възможностите за стабилен икономически растеж на основата на съществуващата неолиберална парадигма и свръхфинансиализацията на капитализма по време на Третата индустриална революция са важни предпоставки за финансово-икономическата криза, избухнала с рухването на американския ипотечен пазар през 2008 г. Кризата бързо се разпростря отвъд океана и удари по европейските и азиатските икономики, тъй като те бяха силно зависими от американския внос и способността на САЩ да финансират дефицита по текущата си сметка. Центробежните сили на икономическата криза създадоха условия за натрупване на парадигмални, ценностни, цивилизационни, бежански, пандемични, екологични, геополитически кризи, които рязко ограничиха възможностите за управляемост на обществата и планетата. Кризите се превърнаха от изключение в една по принцип хармонична система в перманентно състояние на системата. Разпадат се утвърдени правила, нрави, привички, обичаи, норми, ценностни нагласи. Постоянно се случват, доскоро изглеждащи невъзможни неща. Процесите се развиват все по-експоненциално, което рязко намалява прогнозируемостта. Възникват „кризисните общества“, в които кризите са нещо постоянно, които стават все по-трудно управляеми и се подчиняват много повече на законите на хаоса, отколкото на логиката на рационалния избор, поради което прогнозите все по-рядко се сбъдват. Засилва се поля-

ризацията на обществата, скоростно нарастват социално-икономическите неравенства и конфликти. Много бързо протичат различни процеси, които водят до нови посоки на търсения в политическата икономия. Полският икономист Гжегож Колодко написа например „политическа икономия на бъдещето“, опитвайки се да обхване накъде вървим (Колодко, 2014).

Ситуацията се усложнява допълнително от започналата в резултат от кризата през 2008 г., ускорена от пандемията от 2020 г. и войната в Украйна през 2022 г. Четвърта индустриална революция. Тя се описва с понятия като експоненциалност, конвергентност и подривност, основава се на алгоритмичната обработка на данни и на изкуствения интелект. Чрез тези свои характеристики тя променя икономическата система все по-ускорено, обвързва я с всички останали сфери на социален живот и поради това се изтъква, че води до конвергенция на нано-, био-, инфо-, когнитивно равнище. Тя унищожава компании, производства, работни места, отваря нови пазарни ниши и затваря стари, което я прави все по-неравновесна, нестабилна и склонна към кризи. Проучване на консултантско аналитичната компания McKinsey например сочи, че през 1958 г. средната продължителност на компаниите е била 61 години, през 2016 г. вече е 18 години и очакванията са 75% от петстотинте компании в списъка на Standard&Poore's да изчезнат (Garelli, 2016). Тенденциите са към все по-скоростна промяна в икономическата реалност, което налага необходимостта от една нова дигитална политическа икономия, отчитаща три ключови особености на дигиталните технологии, икономики и общества.

Първо, дигиталните технологии имат конвергентен характер, водещ до конвергенцията на икономическата с всички останали сфери на живот. При това положение има все по-голямо взаимопроникване на икономическата наука в други сфери на обществен живот и създаване на най-различни интердисциплинарни полета на познание.

Второ, протича процес на рязко усложняване на икономическата реалност поради скоростта на иновациите, на появата на стартъпи и уникорни, на експоненциалност на промените, затрудняващи всякакви линейни прогнози и очаквания.

Трето, подривният характер на дигиталните технологии води до неочаквани дисбаланси, изчезване на цели отрасли, новопоявяващи се непредвидени рискове и кризи, които радикално променят ролята на държавата и нейните институции. Те ускорено се дигитализират на основата на изкуствения интелект и големите данни, водейки до появата на една нова дигитална политическа икономия, която ще осмисля особеностите на трансформацията на икономиката и обществата в условията на Четвърта индустриална революция.

Наред с това те променят базови икономически категории и най-напред стойността, тъй като голяма част от стоките се превръщат в дигитални приложения и информационни продукти, които стават достижими при цена клоняща към нула. Така е и при пазара, който все повече се основава на големи данни и дигитални платформи и все по-малко на пазарните сигнали. Промени претърпява работната сила, чиято дейност постепенно се алгоритмизира, автоматизира, интелектуализира, дистанцира от работното място. Същото наблюдаваме и при капитала, който все повече и по-бързо се дигитализира и алгоритмизира наред със засилването на значението на новите неосезаеми форми на капитал като марката, символът, брандът, дигиталната платформа, знанието, информацията, интелектуалния и социалния капитал. Променят се отношенията между основен и оборотен капитал, като основният капитал все по-често се състои от неосезаеми активи под формата на дигитални платформи, изискващи много по-малко инвестиции и носещи гигантски печалби, а оборотният – от много по-малко на брой служители, обслужващи и поддържащи платформите. Поради това пазарната капитализация на компаниите днес в много по-малка степен зависи от техните материални активи, отколкото в миналото. Отново се променят отношенията между труда и капитала, между политиката и икономиката, между държавата и пазара, политикономическата система става все по-неравновесна и случавашото се в нея става все по-трудно да бъде осмислено с помощта на досега съществуващите методи. Икономическата теория все по-радикално се разминава със съществуващата икономическа реалност, оказва се неспособна да изпълнява основните си функции – да описва, да обяснява, да прогнозира. Това повдига въпроса за нейната истинност и налага необходимостта от промяна на водещите икономически парадигми, което обаче не може да стане без промени в методологическия апарат.

Промени в обекта на изследването

Материалната икономика, която е основен обект на изследване от досегашната икономическа наука, все повече започва да се замества и да съществува паралелно с нов икономически модел, за който през последния четвърт век се употребяват понятия като „нова икономика“, „информационна икономика“, „икономика на знанието“, „интелектуална икономика“, „умна икономика“, „креативна икономика“, „икономика на данните“, „дигитална икономика“. Сред всички тях популярност придоби и се наложи понятието за дигитална икономика като система от икономически отношения, базирана на дигиталните технологии. В този контекст се появяват изследвания на тема политическа икономия на интернет, политическа икономия на Фейсбук, политическа икономия на Гугъл, политическа икономия на информа-

цията, политическа икономия на софтуера с отворен код, политическа икономия на дигиталната икономика и т.н.

В дигиталната икономика ключов фактор на производството са данните в дигитална форма, преработвани в огромни обеми и използването им в управлението, производството, търговията, маркетинга, потреблението на услуги. При това благодарение на данните и на увеличеното количество мобилни приложения редица индустриални стоки ускорено се превръщат в дигитални услуги. Материалната икономика все повече се променя и придобива характеристиките на дигитална икономика, която се подчинява на съвсем различни закони, и в момента се разгръщат постепенно методологиите на изследване на дигиталната икономика и на полагането на основите на една дигитална политическа икономия. Дигиталната икономика все по-малко се подчинява на законите на пазарното търсене и предлагане и все повече на алгоритмичното таргетиране и персонализация на потребителите. В нея не могат да функционират и законите за пределните величини, когато става въпрос за данни и информация, защото, след като един програмен продукт е произведен и качен в мрежата, той може да бъде разпространяван при кло尼亚ща към нула цена до непрекъснато растящ брой хора, без да губи, а дори да увеличава своята потребителна стойност.

Това не означава изчезване на пазара изобщо, а възникването редом с него на една голяма сфера на дигиталната икономика, към която традиционните икономически методологии изглеждат неприложими, тъй като те в много по-голяма степен са пригодени към сферата на материалното производство. Възниква една нова икономическа реалност, съчетаваща в себе си две конфликтни и в същото време допълващи се, конвергиращи помежду си и подчиняващи се на различни правила социално-икономически пространства – това на дигиталната и на материалната икономика.

Промени в предмета на изследването

Дигиталната икономика съществува съвместно с материалната и конвергирайки с нея променя логиката, на която се подчинява съвременната икономическата реалност. Различни стават разрезите на тази икономическа реалност, тъй като тя се раздвоява, като всяка от двете ѝ части се подчинява на различни правила, но тези части си влияят взаимно. Тя променя отношенията, в които встъпват хората в процеса на производство, размяна, разпределение, потребление и начините на регулация на тези отношения посредством политическата, правната, културната настройка. По различен начин изглеждат в дигиталната икономика разбиранията за основните икономически категории – собственост, капитал, стойност, работна заплата, печалба, рента. Анализът на пределните величини става все по-неадекватен, когато

говорим за информационни продукти, които могат да се разпространяват до безкрай при клоняща към нула пределна стойност, без да губят и дори увеличавайки своята пределна полезност.

Променят се производителните сили, съответно средствата за производство и оръдията на труда, собствеността, капитала, начините на образуване на стойността, тъй като в дигиталната икономика като средство за производство се използват изкуствен интелект, роботика, интернет на нещата, адитивни технологии, синтетична биология, големи данни, 5G технологии, нови версии на интернет:

а) С появата на дистанционния труд, хибридна работа, дигиталните номади се променя съединяването на работната сила с капитала, при което трудът все повече се детериториализира и отделя от традиционното работно място, а капиталът, с който се съединява, все по-малко принадлежи на капиталиста. В непрекъснато растящ брой професии човек може да работи от всякъде, съединявайки работната си сила със собствения си компютър, смартфон, таблет, реализирайки принадена стойност за капиталиста.

б) Променят се функциите на собствеността като се започне от собствеността върху колите и се стигне до собствеността върху жилищата, при което човек може да споделя все повече своята собственост с другите и се появява феноменът споделена икономика. При това самото понятие за собственост се размива, когато нещо може да бъде собственост на милиарди хора при клоняща към нула цена, което в най-голяма степен се отнася за различните софтуерни продукти. За все повече стоки става характерно, след като са произведени, да не са собственост на капиталиста, а да се разпространяват свободно сред неограничен кръг потребители при намаляваща пределна стойност. Наред с това расте значимостта на различни от традиционните форми на собственост върху материални активи, като собствеността върху големи данни, дигитални платформи, интелектуалната собственост. Големите данни например принадлежат на потребителите, но те се използват за натрупването на принадена стойност от страна на големите технологични гиганти. Нараства значимостта и на неотчуждаемите форми на собственост, свързани с качествата и способностите на човека.

в) Променя се образуването на стойността на продукта, която класическата политическа икономия свързва с количеството труд, положен в необходимото за производството му работно време, а неокласическият икономикс с пределните разходи, пределната полезност, търсенето и предлагането на пазара. В дигиталната икономика стойността на продукта във все по-висока степен зависи от неговите уникални качества, от вложените интелект, знания, иновации, креативност, мрежовите ефекти. В нея традиционното разбиране за търсенето и предлагането на пазара не работи, защото пределните

разходи за производството на всяка следваща единица продукт клонят към нула, а търсенето и предлагането са неограничени и не се осъществяват на пазара чрез пазарните сигнали, а посредством алгоритмично таргетиране на потребителите и персонализация на потреблението.

Промяната в производителните сили променя производствените отношения в две основни посоки. На първо място, организационно-икономическите отношения, които се реализират чрез платформени, екосистемни и мрежови отношения, образуващи икономико-социално пространство. Втората са социално-икономическите отношения, при които дигиталните технологии намират приложение във всеки цикъл на възпроизводствения процес – на стадия на производството (умни фабрики на основата на изкуствен интелект, роботика, индустриален интернет, 3D принтери, интернет на нещата), разпределение (платформи, екосистеми, блокчейн), размяна (е-търговия) и потребление (интернет услуги, при които главни обекти на потребление са данните, информацията, знанията). По този начин се удовлетворяват определени потребности, свързани с електронна търговия, транспортни услуги, различни приложения за игри и обучение, както и персонализирани продукти.

Така дигиталната икономика променя производството, а с него – разпределението, размяната и потреблението, налага преосмисляне не само на всички категории на класическата политическа икономия – стойност, работна заплата, печалба, рента, лихва, но и на категориите на неокласическия икономикс – нужда, полезност, благо, пределна полезност, отправяйки сериозни предизвикателства пред всички равновесни и рационални модели, на които той се опира, а с това налага и необходимост от нова икономическа парадигма. Опит в това отношение е направен с превърналата се в бестселър книга на Джереми Рифкин „Обществото на нулевите маргинални разходи“ (Rifkin, 2014), в която се развива идеята, че благодарение на интернет на нещата, големите данни, 3D печата, възобновяемата енергия, роботиката, социалните медии, когнитивните системи, нано- и облачните технологии през следващия половин век ще се осъществява преход към общество, в което има тенденция пределната стойност на стоките да клони към нула, даваща възможност те да станат безплатно достижими за всеки. След това през 2019 г. излезе и бързо придоби популярност книгата на Шошана Зубов „Епохата на надзорния капитализъм“ (Zuboff, 2019), в който поведенческите данни на хората се превръщат в основна суровина и това води до появата на нови понятия като „поведенческа принадлежна стойност“, „прогностични продукти“, „поведенчески фючърсни пазари“. През 2020 г. излезе и книгата на основателя на Световния икономически форум в Давос Клаус Шваб в съавторство с Тиери Малре „Ковид-19: великото зануляване“ (Schwab, Mallered, 2020), където се говори за необходимостта от

глобално преустройство на света и глобално управление, за създаване на един напълно нов свят. През 2021 г. Шваб и Питър Ванхам публикуваха „Капитализъм на заинтересованите страни“ (Schwab, Vanham, 2021), в която развиват идеята за необходимостта от трансформация с цел съхраняване на капиталистическата система и рисуват една противоречаща на логиката на капитализма реалност. В нея компаниите не се интересуват от печалбата, а от интересите на акционерите, служителите, изпълнителите, доставчиците, потребителите, обществото като цяло.

Промени в икономическата методология

Промяната на обекта и предмета на изследването налага нов начин на тяхното осмисляне и различна икономическа епистемология, минаваща най-напред през промени в икономическата методология. Тези промени вървят в две основни посоки.

Първо, ако тенденцията от края на XIX и през по-голямата част от XX век е към диференциация на научното познание, която води до формиране на множество нови науки, всяка със собствен метод, обект и предмет на изследването, то с разгръщането на Четвъртата индустриална революция наблюдаваме конвергенция на най-различни и доскоро изглеждащи като нямащи нищо общо помежду си сфери. Дигитализацията слива физическото, биологичното, дигиталното, когнитивното и предизвиква появата на все повече междудисциплинарни синтети. Затова през последните години има ускорено развитие на нови научни дисциплини, които конвергират знания от икономиката и психологията, икономиката и социологията, икономиката и кибернетиката, икономиката и информатиката, докато дигиталната икономика конвергира знания от всички тях. Поради това методологията на една нова политическа икономия на дигиталната икономика предполага разбиране за конвергенцията на дигиталната икономика с всички сфери на биологичния, физическия и социалния свят, което от своя страна прави потребна една нова конвергентна методология за изследване на дигиталната икономика, която да стои в основата на стратегиите на съвременните общества. В условията на конвергенция на всичко с всичко онези научни дисциплини, които тръгват от изолацията на своя предмет на изследване, едва ли ще бъдат успешни, а това налага конвергенция, използване на методи от различни науки и осъществяване на нови междудисциплинарни синтети. Те трябва да дадат онзи инструментариум, чрез който да бъде създадена адекватна икономическа теория, способна да изпълнява три основни функции:

а) да може да описва адекватно, да е емпирично издържана, да съответства на новата икономическа реалност, свързана с ускорено протичащата в нея дигитализация, за която особена роля имат големите данни и възмож-

ностите чрез тях да бъдат откривани нови корелации и невидими досега неща – т.е. да отговаря на репрезентационистката теория за истината;

б) да може да обяснява, да е способна да открива закономерностите и каузалните връзки на изследваните от нея явления на основата на определени логически и математически правила, чрез анализ да се формулират определящите абстракции и от тях чрез дедукция да се конструира конкретното – т.е. да отговаря на семантичката теория за истината;

в) да може да предписва и предвижда, да бъде прагматична, да ни върши работа и произтичащите от нея действия да имат съответните икономически резултати, което е от особено значение предвид неравновесния, експоненциален, конвергентен, подривен, кризисен характер на съвременните икономики и общества – т.е. да отговаря на прагматическата теория за истината

Опит за изграждане на такава методология правят Ерик Лиу и Ник Ханауер в статията си „Традиционната икономика се провали: ето нов план“, където предлагат: 1) смяна на редуционистките модели с такива, базирани на „сложни адаптивни системи“; 2) използване на мрежови модели; 3) използване на неравновесни модели; 4) използване на нелинейни модели; 5) замяна на „механистичните“ теории с „поведенческите“; 6) замяна на оптимизацията с нещо, наподобяващо „задоволително“; 7) замяна на перспективните агенти с адаптивни агенти в икономическите теории; 8) моделиране на хората като взаимозависими вместо независими; 9) моделирането им като ирационални апроксиматори, вместо като рационални калкулатори; 10) моделиране на хората като грижа за реципрочността; 11) моделиране на печеливши ситуации, характеризирани се със съперничество; 12) замяна на моделите на конкуренцията с модели на сътрудничество (Liu and Hanauer, 2016).

Второ, ако дигиталната икономика като основен обект на изследване се изгражда върху големите данни и алгоритмите, които пронизват всеки аспект на дигиталната икономическа реалност, като се почне от производителните сили и производствените отношения и се свърши с различните икономически категории, то и осмислянето на тези промени във все по-висока степен налага необходимостта именно от използване на големи данни и алгоритми. Бъдещето на икономическата наука започва да се обвързва с изкуствения интелект и големите данни (Daneke, 2020). Всъщност големите данни и алгоритмите стоят в основата на всяка една дигитална технология – от интернет на нещата, през дигиталните платформи, блокчейн технологиите и роботите до облачните технологии и синтетичната биология. Затова големите данни и алгоритмите налагат мащабни промени в икономическата епистемология поне в две направления:

а) Първото от тях е свързано с промените в емпиричната основа на познанието. Инструменти като телескопа и микроскопа ни позволиха да наблюдаваме живите организми и физическия свят по един нов начин и доведоха до революция в природните науки. Сега дигиталните технологии имат способността да генерират гигантско количество данни и макар това да повдига немалко етични въпроси, тези данни могат да се превърнат в мощен инструмент за научни изследвания, както социалните науки никога досега не са притежавали. Те позволяват да се наблюдава поведението на огромен брой хора и от това да се правят нов тип количествени изследвания, експерименти, математически модели, показващи нов тип корелации и разкриващи скрити преди това неща (Roby, 2017). Данните и тяхната обработка са характеристика на всяка една от технологиите на Четвъртата индустриална революция, което позволява нещата да се видят по непознат досега начин и в контекста на различни разрези на икономическата действителност както на микро-, така и на макроикономическо равнище. Тези данни се обработват от алгоритми, които могат да покажат аномалии и модели, незабележими за човека. Така „невидимата ръка на пазара“ става все по-видима и го прави все по-персонализиран, съобразен не с пазарните сигнали, а с алгоритмичната обработка на данните на потребителите. Тези данни струят отвсякъде, от всички дигитални устройства, конвергиращи с нас и с всичко около нас. Ако от началото на новата ера са необходими цели 1500 години, за да може човечеството да удвои информацията, с която разполага, то през 2013 г. данните и информацията се удвояват вече на всеки 13 месеца и е въпрос на време те да започнат да се удвояват на всеки 12 часа (Schilling, 2013). Човечеството никога в историята не е произвеждало и разполагало с толкова невъобразимо количество данни, които могат да се обработват и анализират, позволявайки ни да виждаме и разбираме неща, които досега не са били обект на изследване от икономическата наука. Могат да бъдат правени всякакви разрези и да се търсят всякакви корелации между данните, чрез които все по-успешно да бъдат генерирани и тествани хипотези, потвърждавана или фалшифицирана валидността на едно или друго твърдение, на една или друга теория. Големите технологични компании градят стратегиите си около обработката на големите данни и превръщането им в полезна за тях информация, в източник на растяща печалба. Задачата на науката е да ги превърне в знание. Извеждането на съответната информация и система от знания чрез обработката на натрупани, готови данни е от особено значение, когато става въпрос за създаването на модели за управление на все по-сложни и нелинейни системи, да се правят прогнози за едни или други процеси и тенденции, на които израз са данните.

б) Второто направление е свързано с това, че данните и алгоритмите позволяват автоматично самоуправление на все повече процеси в реално време без намесата на човека и без каквито и да било епистемологични предпоставки. От една страна, ускоряването на промените с разгръщането на Четвъртата индустриална революция увеличава ценността на времето. Докато нещо бъде вкарано в някаква система от знания и в някаква логическа последователност, то вече не върши същата работа, неговото осмисляне идва твърде късно, за да може да се реагира достатъчно адекватно и всякакви знания остаряват по-бързо, откогато и да било. От друга страна, големите данни и алгоритмите позволяват автоматизация на познанието и реагиране в реално време на всякакви икономически променливи и сигнали, които дори и обикновеният човешки мозък не може да обработи, защото това изисква време. Те дават възможност за бързо реагиране на промени в различните социални и политикономически системи и търсене на възможности за оптимизация на тяхното взаимодействие. Това се вижда особено ясно в интернет на нещата, които позволяват оптимизацията на редица процеси в реално време – от големите банки, които заменят все повече финансистите с изкуствения интелект, който може много по-ефективно да обработва милиарди сигнали на финансовите пазари и да реагира много по-бързо и адекватно, през големите дигитални платформи, които събират данни за потребителите, за да ги превърнат в инструмент за маркетингово въздействие и в източник на печалба, до автономните превозни средства, които засичат всякакви сигнали, за да могат да се движат по пътищата в реално време. Усложняването на всички аспекти на икономическата реалност намалява възможностите за управляемост на икономическата система, но големите данни и алгоритмите повишават възможностите за нейната самоуправляемост и именно това ще бъде една от посоките в бъдещото развитие на икономическите методологии, теории и практики. Това може да се превърне във важен механизъм за снижаване на неопределеността, непредвидимостта и кризисните процеси, пред които са изправени съвременните икономики и общества като даде възможност за бързо реагиране на всякакви кризи и непредвидени ситуации.

Заклучение

Всяка индустриална революция променя икономическата реалност, а с нея и икономическата методология, чрез която се обяснява тази реалност. Така последователно се преминава от класическата политическа икономия, през неокласическия икономикс, кейнсианството и неолиберализма, за да се стигне до наши дни, когато потребна става една нова дигитална политическа икономия. Днес, в разгара на Четвърта индустриална революция,

като че ли никой не може да каже какво става със световната икономика и никой не може да даде достатъчно адекватна обяснителна матрица на процесите, които протичат в нея. Това налага преосмисляне на икономическата методология, върху която се опира теорията, така че тя да успее да осмисли променената в резултат на Четвъртата индустриална революция икономическа реалност, а големите данни и алгоритмите ще трябва да бъдат основен инструмент, за да може това да се случи. При това погледът трябва да бъде насочен не само към описанието и обяснението на тази промяна, но и към управленческия аспект на системата, за да могат да бъдат изгладени огромното количество неравновесия в нея в резултат на ускорено растящите безпрецедентни по своите характер и мащаби взаимодействия от всякакво естество. Ако досега тя се самоуправляваше посредством пазарните сигнали и парите, сега тенденцията е все повече да се управлява от големи данни и алгоритми, което променя нейните базисни характеристики и вероятно ни води към транспазарна цивилизация, в която пазарът и цените все още ще са важен икономически механизъм, но не и определящ облика на икономическата система. Определящи за този облик ще бъдат данните, алгоритмите и автоматизацията чрез тях на все повече процеси край нас и тук беше показано порасналото им значение в икономическите методология, наука и практика, което следва да бъде обект на много по-задълбочен изследователски интерес. Съвременните автори изследват внимателно промените, които настъпват в заобикалящата ни икономическа действителност с разгръщането на Четвъртата индустриална революция, но не обръщат необходимото внимание върху промените, които тя налага върху икономическата методология, така необходима ни днес в условия на преход към новата икономическа система, в която дигиталната икономика ще заема все по-голямо пространство.

Използвана литература

- Канке, В.А. (2010). *Философия экономической науки*, М., Инфра-М. (Kanke, V.A., 2010, *Filosofia ekonomicheskoy nauki*, М., Infra-M).
- Колодко, Г.В. (2014). *Куда идет мир: Политическая экономия будущего*, М., Магистр, (Kolodko, G.V., 2014, *Kuda idet mir: Politicheskaya budustego*, М., Magistr).
- Кун, Т. (1996). *Структурата на научните революции*, Издателска къща „Петър Берон“. (Kun, T., 1996, *Strukturata na nauchnite revolyutsii*, Izdatelska kashta „Petar Beron“).
- Олейников, А. А. (2010). *Политическая экономия национального хозяйства*, Отв. ред.

- О. А. Платонов, М.: Институт русской цивилизации. (Oleynikov A. A., 2010, Politicheskaya ekonomia natsionalnogo hozyaystva, Otv. red. O. A. Platonov, M.: Institut russkoy tsivilizatsii).
- Проданов, В. (2017). Основни философски методологии в икономическата наука, Научни трудове, УНСС, бр. 3. (Prodanov, V., 2017, Osnovni filosofski metodologii v iкономическата наука, Nauchni trudove, UNSS, br. 3).
- Смит, А. (2006). Богатството на народите, София. (Smit, A., 2006, Bogatstvoto na narodite, Sofia).
- Файерабенд, П. (1996). Против метода, София, Наука и изкуство. (Feyerabend, P., 1996, Protiv metoda, Sofia, Nauka i izkustvo).
- Чекмарев, В.В. (2009) Новая политическая экономия: истоки и итоги, Москва-Кострома. (Chekmarev, V.V., 2009, Novaya politicheskaya ekonomia: istoki i itogi, Moskva-Kostroma).
- Boettke, P. J. (2010). Twentieth-Century Economic Methodology, in 21st Century Economics: A Reference Handbook. SAGE Publications.
- Daneke, G. (2020). Machina-economicus or homo-complexicus: Artificial intelligence and the future of economics?, In: Real-world economics review, issue no. 93
- Garelli, S. (2016). Why you will probably live longer than most big companies – big companies used to have a lifespan of 61 years, it's now down to 18, available at: <https://www.imd.org/research-knowledge/articles/why-you-will-probably-live-longer-than-most-big-companies/> (accessed 06 November 2022)
- Lakatos, I. (2020). The methodology of scientific research programmes, Philosophical Papers, Volume I, Cambridge University Press, available at: <http://strangebeautiful.com/other-texts/lakatos-meth-sci-research-phil-papers-1.pdf> (accessed 07 November 2022)
- Liu, E. and Hanauer, N. (2016). Traditional Economics Failed. Here's a New Blueprint. Why true self-interest is mutual interest, in Economics: the next evolution of economics, available at: <https://economics.com/traditional-economics-failed-heres-a-new-blueprint/> (accessed 22 November 2021)
- Rifkin, J. (2014). The Zero Marginal Cost Society. The Internet of Things, The Collaborative Commons, And the Eclipse of Capitalism, New York et al., Palgrave Macmillan.
- Schilling, D. R. (2013). Knowledge Doubling Every 12 Months, Soon to Be Every 12 Hours, In: Industry Tap, available at: <http://www.industrytap.com/knowledge-doubling-every-12-months-soon-to-be-every-12-hours/3950> (accessed 20 September 2016)
- Schwab, K. and Malleret, T. (2020). Covid-19: The Great Reset, Forum Publishing.

- Schwab, K. and Vanham, P. (2021). Stakeholder Capitalism: A Global Economy that Works for Progress, People and Planet, available at: <https://www.weforum.org/about/book> (accessed 20 November 2021)
- The World Bank. (2022). Lifting 800 million people out of poverty – new report looks at lessons of China’s experience, available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/01/lifting-800-million-people-out-of-poverty-new-report-looks-at-lessons-from-china-s-experience> (accessed 06 November 2022)
- World Economic Forum. (2021). China to leapfrog U.S. as world’s biggest economy by 2028 – think tank, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2021/01/china-worlds-biggest-economy-usa-think-tank-covid-coronavirus> (accessed 06 November 2022)
- Wunder, T. A. (2010). Economic Methodology, In: 21st Century Economics: A Reference Handbook, London: Sage.
- Zuboff, S. (2019). The age of surveillance capitalism, New York: PublicAffairs.

CRISIS, INDUSTRIAL REVOLUTIONS AND ECONOMIC METHODOLOGY

Assist. Prof. Hristo Prodanov, PhD
Department of Economics
Faculty of Political Economy
University of National and World Economy
e-mail: prodanovhristo@gmail.com

Abstract

The object of the study is the economic methodology, and the subject is the change in it at the different stages of technological development. The goal is to reveal the reasons for this change, and the task is to justify the need for a new revision in the methodology given the next technological stage related to the Fourth Industrial Revolution. A historical approach is applied, through which an attempt is made to reveal the historical change in economic methodology, and then a systemic approach, which aims to reveal the causal relationship between crises, industrial revolutions and changes in economic reality, leading at each subsequent stage to changes in the methodology of economic science and to new economic paradigms. This approach determines the structure of the study, which

investigates the changes in economic methodologies at the pre-industrial stage and then during the different industrial revolutions leading to the emergence of different economic methodologies and theories. The conclusion is that, in the midst of the Fourth Industrial Revolution, we are observing changes in economic reality that can hardly be described, understood, predicted through the existing methodologies and the theories behind them, which necessitates a new rethinking of the economic methodology. The study is the first large-scale attempt in our country to analyze these processes and sets important lines of thinking in this regard.

Keywords: crisis, industrial revolution, economic methodology, political economy, economics, big data, algorithms

JEL: A12, B41, O10, O32